

הרב נפתלי בר אילן

השתדלות, בטחון¹ ובדיקות סקר²

ראשי פרקים:

- א. פסק של הרב זילברשטיין
- ב. הערות על הסברה
- ג. הראיות לפסק והקושיות עליהן
- ד. השתדלות ובטחון בעניני פרנסה
- ה. השתדלות ובטחון בעניני בריאות
- ו. שיטת הרמב"ן והכרעת האחרונים
- ז. השתדלות ובדיקות סקר
- ח. הפרזה בבדיקות סקר

א. פסק של הרב זילברשטיין

הרב זילברשטיין כותב: "שאלה: האם יש ענין לאשה מעוברת, לעשות אולטרא סאונד כדי שאם יש מומים בעובר, ידעו הרופאים איך לקבל ולפעמים זה מציל את חייו, או שמא יש להמנע מלעשות בדיקת אולטרא סאונד, כדי שאפילו אם יש מומים לעובר, הדבר יהיה מוסתר עד הלידה, ויוכלו ההורים להתפלל על ילדם שיצא בריא ושלם? ... תשובה: נאמר בבבא מציעא דף מב ע"א ואמר רב יצחק אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין... כל עוד לא נתגלה החולי או המום, התפילה תועיל בקלות יותר, מאחר וכבוד הנס לבוא בהצנע... ועל פי זה אמר לי גיסי הגר"ח קניבסקי שליט"א, שנשים הבאות לחכם להתברך מפיו להצלחת הריון ולידה, ואינן יודעות מכל בעיה, עדיף להן לא להיבדק. ואף על פי שיתכן מאד שהבדיקה תביא תועלת, בכל זאת כל עוד לא נודע בעולם שקיים מום בעובר, התפילות להשי"ת מועילות יותר. לעומת זאת, כשרואים באולטרא סאונד שהעובר פגום, צריך נס גלוי לשנות ולרפא את העובר, ולא כל אדם זוכה לכך"³. מהנימוקים שהרב זילברשטיין מעלה משתמע, שראוי להמנע גם מבדיקות סקר שאינן קשורות להריון.

1. על גרדי השתדלות ובטחון ראה נפתלי בר אילן, משטר ומדינה בישראל על פי התורה א סעיפים נא נב.
2. ראה ד"ר יחיאל מ. בר אילן, "בדיקות סקר רפואיות לגילוי מוקדם בהלכה ובהשקפה", **אסיא** פ"ה-פ"ו עמוד 13: "בדיקות סקר מוגדרות כבדיקות רפואיות יוזמות הנעשות אצל אנשים הנחשבים בריאים ושאינם סובלים מתסמינים של המחלה הנבדקת ובכל זאת יש סיכוי לגלות בגופם מחלה סמויה". וראה הרב דוד ר"ש זנו, "קבוצות סיכון – חובת האדם להבדק", **אסיא** ע"א-ע"ב שבט תשס"ג עמ' 63-74; הרב זלמן אידלמן, "חיוב האדם להיבדק – האם בכל המצבים", **אסיא** ע"ג-ע"ד ניסן תשס"ד עמ' 190-192.
3. חשוקי חמד בבא מציעא דף מב עמוד א. וראה **שושנת העמקים** ורפא ירפא הערה בעמוד לו. וראה שו"ת **תשובות והנהגות** ב של"ו, על בדיקת טאי סקס לעובר.

ג. פסק זה מוקשה משלשה הבטים: א. עצם הסברה. ב. הראיות לפסק. ג. גדרי השתדלות ובטחון.

ב. הערות על הסברה

א. השו"ע פוסק: "... היתה אשתו מעוברת אחר מ' יום לעיבורה, ואמר: יה"ר שתלד אשתי זכר, ה"ז תפלת שוא"⁴, ומבאר המשנה ברורה: " שכבר נצטייר צורת הולד אבל תוך מ"ם יום מועיל תפלה"⁵. מכאן, שאין קשר בין בדיקת אולטראסאונד ובין ברכה השורה בדבר הסמוי מן העין. ממה נפשך. פגם שמתגלה בבדיקת האולטראסאונד התפתח בעובר עוד לפני רגע הבדיקה, ובמקרה כזה, המתפלל לבריאותו השלימה של העובר הרי הוא כמתפלל על מין הולד לאחר מ' יום, שתפילתו תפילת שוא, ואילו כאשר מתקבלת תוצאה לא חד משמעית, שערי תפילה לא ננעלו, והמתפלל לבריאותו השלימה של העובר הרי הוא כמתפלל על מין הולד בתוך מ' יום"⁶.

ב. הגמרא אומרת: "אמר שמואל: אנא, להא מלתא, חלא בר חמרא לגבי אבא, דאילו אבא הוה סייר נכסיה תרי זמני ביומא, ואנא לא סיינא אלא חדא זימנא. שמואל לטעמיה, דאמר שמואל: מאן דסייר נכסיה כל יומא משכח אסתירא..."⁷, וכותב העיון יעקב: "מזה יש ללמוד שאיסורא איכא במי שאינו משגח על נכסיו וממון של עצמו שלא יבא לידי עניות ויצטרך לבריות"⁸.

כותב השל"ה: "האשה תהיה עקרת הבית, ותעיין תמיד בכל אשר להם, ובמטלטלין, להיותן שלמים ונקיים, ומיופים ומסוגרים ומשומרים, וכן במיני מזונות שבבית"⁹.

כשם שעל כל אחד לסקור ולברוק את רכושו באופן סדיר גם בימים כתיקונם¹⁰, כך עליו לנהוג בכל הנוגע לבריאותו. כותב הרמב"ם: "לו

4. שו"ע או"ח רל א.

5. משנה ברורה סימן רל ס"ק א.

6. הרב זילברשטיין נוקט בסברה כדעת החכמים שבירושלמי ברכות ט ג. הבבלי ברכות ס א אינו מזכיר את הדעות שבירושלמי, והשו"ע פוסק כבבלי ולא כירושלמי.

7. בבלי חולין קה א.

8. עיון יעקב, עין יעקב שם ד"ה הלא בר חמרא לגבי אבא. ראה אגרות וכתבים מרן המשגיח זללה"ה, הרב שלמה וולבה, ירושלים תשס"ו עמ' רכב.

9. של"ה שער האותיות אות דל"ת דרך ארץ.

10. ראה דברי חכמים גינזברג ניו יורק תשמ"ו עמ' רלו: "שאלה: האם שייך החז"ל שאין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין' לגבי אחד שרגיל לספור כמה שיש לו בבאנק, או כמה ריוח הוא עושה בחודש? תשובה: מהגאון ר' חיים פנחס שיינברג ז"ל שמעתי שלא שייך זה כלל רק במספר הפצים שלא לשום צורך (שיודע כמה שיש לו), אבל לספור חשבונו לראות אם הוא מרויח או לא, בודאי מותר".

הנהיג האדם עצמו כמו שינהיג בהמתו אשר ירכב עליה היה ניצל מחלאים רעים רבים"¹¹.

ג. השפת אמת כותב: "בגמ' אין הברכה מצוי' אלא בדבר הסמוי כו', נראה הטעם דדרך הנס להיות בהסתר כי אין הטבע משתנה בפרהסיא... שגם הנזק שאינו ע"פ הטבע אינו בפרהסיא"¹². לפי השפת אמת, כשם שברכה על טבעית שורה על דבר הסמוי מן העין, כך גם נזק על טבעי מועד לפגוע דוקא בדבר הסמוי מן העין. נמצא, שכשם שקיים חשש שעצם גילוייה של בעיה סמויה יפגע בחלות הברכה, כך גם קיים סיכוי שגילוי שהכל תקין, ימנע נזק שעלול להגרם משום שהדבר הסמוי מן העין¹³.

ד. נזק והפסד כתוצאה מהמנעות מבדיקת סקר בשל פסיקה הלכתית¹⁴, עלולים לגרום לידי פגיעה באמונת חכמים ולזלזול בהם¹⁵. כותב תלמיד המהרי"ל: "אמר לנו מהר"י סג"ל כל הרפואות והלחשים שבכל התלמוד אסור לנסות אותם משום דאין אדם יכול לעמוד על עיקרם, וכי לא יעלו בידם ילעגו וילגלגו על דברי חכמים"¹⁶. ופוסק השו"ע: "אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו כשמתפלל על הצבור, אא"כ הוא בטוח שיענה כיהושע בן נון"¹⁷, ומבאר המשנה ברורה: "דכסיפא ליה מילתא שמהרהרין שאין הגון ואין ראוי ליענות"¹⁸.

ג. הראיות לפסק והקושיות עליהן

א. הרב זילברשטיין כותב: "... 'תנו רבנן: ההולך למוד את גורנו, אומר: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתשלח ברכה במעשה ידינו... מדד ואחר כך בירך – הרי זה תפילת שוא, לפי שאין הברכה מצויה... אלא בדבר הסמוי

11. רמב"ם, כתבים רפואיים, כך ראשון הנהגת הבריאות מהדורת ד"ר זיסמן מונטנר, ירושלים תשכ"ג, עמ' 32.

12. שפת אמת מסכת תענית דף ח עמוד ב. וראה הערה 56.

13. התורת חיים כותב בחידושו על בכא מציעא דף מב עמוד א ד"ה אלא בדבר הסמוי: "דקרא דיצו ה' אתך את הברכה באסמין כשישראל עושיין רצונו של מקום איירי דהיינו בצדיק שאין השד שולט בנכסיו לכך לדידיה עדיף דבר שאינו מדוד יותר מכשהוא מדוד שאין הברכה מצויה בו והתם בסתם בני אדם או ברשע איירי שאין הברכה מצויה בנכסיו ולדידיהו עדיף דבר המדוד יותר מכשאינו מדוד דאז השד שולט בו".

14. וראה את פסק הדין של בית משפט העליון ע"א 7416-12 מתאריך 14-11-4: "רופא ממליץ פעמיים לאשה ולבעלה להפסיק את ההריון. הזוג אינו פועל על פי המלצת הרופא ופונה לרב ידוע שממליץ להם שלא להפסיק את ההריון. הזוג מחליט להמשיך בהריון אולם הסיכון שעמד בבסיס המלצת הרופא מתממש והילד שנולד סובל מנכויות קשות. הרופא נתבע בטענה שלא הסביר לבני הזוג את פשר המלצתו".

15. ראה מכתב מאליהו א עמוד 188-189.

16. ספר מהרי"ל ליקוטים מג. וראה יש"ש חולין ח יב.

17. שו"ע או"ח קלא ח.

18. משנה ברורה קלא ס"ק לח.

מן העין, שנאמר: "צו ה' אתך את הברכה באסמך". ופירש רבנו התורת חיים... הטעם הוא דאין דרך וכבוד הנס והברכה לבא אלא בהסתר..."¹⁹.

יש להקשות על ראייה זו.

הרמב"ם והשו"ע פוסקים להלכה כדברי הגמרא²⁰, ואינם סוברים שמדידת התבואה פוגמת בחלות הברכה²¹. לפיכך, אין לחשוש שבדיקה רפואית תפגום בכחה של תפילה לבריאות טובה, אלא שיש להתפלל לפני ביצוע הבדיקה ולא לאחריה, כפי שמתפללים לפני מדידת התבואה ולא לאחריה.

ב. הרב זילברשטיין כותב: "במסכת נדרים (דף מ' ע"א) נאמר שרבא, ביום הראשון לחוליו, העלים את דבר מחלתו מאנשים, ופירש שם המפרש: 'דלא לישתעי מילי עילויה', כלומר שאל ידברו עליו האנשים. כי כל עוד המחלה לא התפרסמה, הרי היא בקלות מסוגלת לחלוף, ולעומת זאת כשהמחלה התפרסמה, קשה יותר לסלקה"²².

יש להקשות על ראייה זו.

לפי הפירוש השני של המיוחס לרש"י שמביא הרב זילברשטיין, רבא, אמנם, ביקש שלא לפרסם ברבים את מחלתו ביום הראשון, אולם אין כל ראייה מדברי הגמרא שכדי שלא תתפרסם המחלה נמנע רבא מעצה רפואית שתועלתה מוכחת.

יתירה מזו. הרמב"ם, המגיד משנה, הרא"ש, הטור, הבית יוסף, השו"ע וביאור הגר"א, אינם מביאים להלכה את דברי רבא²³. הרמב"ם פוסק לא כרבא אלא כברייתא במסכת נדה²⁴: "וטמא טמא יקרא צריך להודיע צערו לרבים ורבים מבקשים עליו רחמים"²⁵. פוסקים אחרים אמנם מביאים את דברי רבא²⁶, אולם אינם מנמקים את בקשתו, ולכן יתכן שהם סוברים כפי

19. **חשוקי חמד** על בבלי פסחים נ ב ד"ה שלטא בהו עינא.

20. רמב"ם ברכות י כב; שו"ע רל ב.

21. **החזו"א** שביעית יח ד מדגיש שאפילו ברכה המפורשת בתורה ובדברי חז"ל אינה עומדת במקום השתדלות: "... והברכה נאמרה אחר שעשו את ההשתדלות או במקום שנפטרו מהשתדלות...". וראה מהר"ל, גור אריה על התורה בראשית כו יב, ויש לדון בדבריו, ואכמ"ל.

22. **חשוקי חמד** בבא מציעא מב א ד"ה בדבר הסמוי מן העין.

23. הגמרא גם אינה מביאה את דברי רבא כהלכה לרבים אלא רק מספרת על הנהגתו האישית, וראה **פני יהושע** קידושין פב א ד"ה רבי נהוראי אומר.

24. ראה בבלי נדה סו א.

25. הרמב"ן **תורת האדם**, כתבי רמב"ן ב עמ' יז. משמע, שעל חולה להודיע צערו ברבים כבר ביום הראשון, כפי שמצווה מצורע.

26. **בה"ג** עו, הלכות הספד; **רי"ף** על נדרים שם; **האגודה** על מסכת נדרים שם; **ספר מצוות גדול** עשין עשה דרבנן ב;

שהבינו הרא"ש, השיטה מקובצת והמהרש"א וכן המיוחס לרש"י בפירושו הראשון²⁷, שאין שום קשר בין דברי רבא ובין ברכה הסמויה מן העין.

ג. כותב הרב זילברשטיין: "... וכך מצינו גם אצל השו"מית שאלישע אמר לה יוסגרת הדלת בעדך ובעד בניך", והוא משום שלנס גלוי לא כל אחד זוכה ולכן עלולה הבדיקה לגרום הפסד לנבדקות, כי כשהדבר סמוי ישנם יותר סיכויים שהמחלה תעלם"²⁸.

יש להקשות על ראייה זו.

פשיטא, שנביא המחולל נס דואג לכך שהנס יהיה סמוי מן העין. שאר כל אדם אינו רשאי כלל לסמוך על נס, גם על כזה הסמוי מן העין, ומצווה לפעול במדת ההשתדלות.

ד. השתדלות ובטחון בעניני פרנסה

מההלכות שפוסק הרמב"ם בכל הנוגע להשתדלות בעניני פרנסה ניתן להסיק מה דעתו על מדת ההשתדלות הראויה בעניני בריאות.

הגמרא מביאה מחלוקת תנאים. לדעת רבי ישמעאל, על כל אחד לפרנס את עצמו ואת התלויים בו, ולעסוק בתורה בכל רגע שמתאפשר לו²⁹. לדעת רשב"י, אדם מצווה לעשות תורתו ואומנתו ולהשליך יתרו על ה' שימציא לו את פרנסתו³⁰.

בהלכות דעות ובהלכות תלמוד תורה פוסק הרמב"ם כרבי ישמעאל³¹, ומדגיש שגם חכמים ובני תורה חייבים לתלמוד מקצוע, כדי שיוכלו להתפרנס ממנו ולא להזדקק לבריות, ומנמק: "וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עון, וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות"³².

וכן פוסק השו"ע: "... ילך לעסקיו, דכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, כי העוני יעבירונו על דבר קונו ומכל מקום לא יעשה מלאכתו עיקר אלא עראי, ותורתו קבע, וזה וזה יתקיים בידו"³³.

וקשה, שהרי בסוף הלכות שמיטה ויובל פוסק הרמב"ם כרשב"י. המשנה ברורה מתרץ את הסתירה לכאורה שבדברי הרמב"ם, וגם מבאר מדוע השו"ע מכריע כדעת הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה: "כתבו הספרים

27. ראה המפרש על נדרים שם ב בפירושו הראשון; פירוש הרא"ש על נדרים מ א; שמ"ק שם; חידו"א למהרש"א על ברכות נה ב וחידו"א לנדרים שם.

28. שושנת העמקים ורפא ירפא ד בהערה, עמוד לו, וראה חשוקי חמד על בבלי פסחים ג ב ד"ה שלטא בהו עינא.

29. ראה נפש החיים א ח.

30. ראה בבלי ברכות לה ב. הבטוי תורתו אומנתו מופיע לראשונה בדברי ר' יוחנן, בבלי שבת יא א.

31. רמב"ם תלמוד תורה ג י; רמב"ם דעות ה יא.

32. רמב"ם תלמוד תורה ג י. וראה משנה עם פירוש הרמב"ם אבות ד ו.

33. שו"ע או"ח קנא א. וראה ערוך השלחן שם.

שזהו נאמר לכלל העולם שאין כולם יכולים לזכות לעלות למדרגה רמה זו להיות עסקם רק בתורה לבדה אבל אנשים יחידים יוכל להמצא בכל עת באופן זה...³⁴.

ועדיין קשה, שהרי המשנה ברורה אינו כותב כיצד יודע היחיד שהוא נמנה על אותם אלה הרשאים לדבוק במדת הבטחון בלי לעסוק בהשתדלות. לפיכך נראה לומר, שהרמב"ם פוסק כר' ישמעאל שאף אחד אינו רשאי לסמוך על מדת הבטחון בלבד, ועל כל אחד להיות מוכן לאפשרות שלא תמיד זוכים לסיעתא דשמיא³⁵. ולכן, בהלכות תלמוד תורה פוסק הרמב"ם שרק אחרי שאדם רכש מקצוע שיש בו כדי להבטיח את עתידו בשעת הצורך, רשאי הוא לעשות תורתו אומנתו. מבין אלה שהכינו לעצמם רשת בטחון כלכלית, רק יחיד סגולה זוכים לסיעתא דשמיא המאפשרת להם לפרוק עול דרך ארץ, לא להזדקק למקצועם ולעסוק רק בתורה מבלי לפול לעול על הציבור והם אלה אשר עליהם מדבר הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל³⁶.

הכסף משנה מנמק מדוע אין עולם התורה נוהג כפסק הרמב"ם וכותב שבכל הנוגע ללימוד תורה יש לנהוג על פי גדרי הוראת שעה³⁷: "וראינו כל חכמי ישראל קודם זמן רבינו ואחריו נוהגים ליטול שכרם מן הצבור וגם כי נודה שהלכה כדברי רבינו... אפשר שהסכימו כן כל חכמי הדורות משום עת לעשות לה' הפרו תורתך שאילו לא היתה פרנסת הלומדים והמלמדים מצויה לא היו יכולים לטרוח בתורה כראוי והיתה התורה משתכחת ח"ו ובהיותה מצויה יוכלו לעסוק ויגדיל תורה ויאדיר"³⁸. פשיטא, שבכל מה שאינו נוגע ללימוד תורה אין לסטות מעקרונות ההשתדלות ובטחון שמציב הרמב"ם³⁹.
כותב החזו"א: "טעות נושנת נתאזרחה בלב רבים במושג בטחון... כי בטח יהיה הטוב... אין הוראה זו בבטחון נכונה, שכל שלא נתברר כנבואה

34. **ביאור הלכה** סימן קנו סעיף א ד"ה סופה בטלה וגוררת עון. וראה **אבן ישראל** דרוש ג; **עינים למשפט** על ברכות לה ב ד"ה רשב"י אומר.
35. ראה **חידושי** א' למהרש"א קידושין פב א ד"ה לעולם ילמד. וראה **פני יהושע ומקנה** על אתר. וראה **חידושי מרן רי"ז הלוי** על התורה פרשת חיי שרה. וראה **עינים למשפט** על קידושין פב א ד"ה רבי נהוראי אומר, ואכמ"ל.
36. יחיד סגולה אלה זוכים לכך שקרובים, ידידים ואוהבי תורה תומכים בהם כדי שיעשו תורתם אומנתם. וראה **רדב"ז** סוף הלכות שמיטה ויובל: "ודקדקתי בדבריו ז"ל שכתב ויזכה לו בעוה"ז דבר המספיק לו שהקב"ה יזכה לו להרויח בעולם דבר המספיק לו ולא שישליך עצמו על הציבור".
37. ראה **א"ת** ערך הוראת שעה. וראה נפתלי בר אילן, **משטר ומדינה בישראל** על פי התורה כרך א סעיפים עח-פב.
38. כסף משנה, רמב"ם תלמוד תורה ג י.
39. וראה **הנהגות ופסקים** להגרי"ח זוננפלד, מידות והנהגות א: "רשאי אדם לעצמו לסמוך על הבטחון ולא לדאוג לפרנסה, אבל אם יש לו לפרנס בני ביתו הסמוכים עליו לא יפטר ע"י בטחון וישתדל להשתכר".

גורל העתיד אין העתיד מוכרע ... אבל ענין הבטחון הוא האמון שאין מקרה בעולם וכל הנעשה תחת השמש הכל בהכרזה מאתו יתברך...⁴⁰.

מדברי הרמב"ם והחזו"א עולה, שגם בעל בטחון גמור חייב להיות מוכן מכל הבחינות לאפשרות שהקב"ה לא ימלא את משאלות לבו במלואן.

ה. השתדלות ובטחון בעניני בריאות

מדרש מכילתא דרבי ישמעאל אומר שיש לעשות השתדלות גם בעניני בריאות: "בא הכתוב ללמדך דרך ארץ מן התורה, רק שבתו יתן ורפא ירפא"⁴¹.

הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים בשאלה מה היא ההשתדלות הראויה בעניני בריאות: "... דאמר רב אחא הנכנס להקזיז דם אומר יהי רצון מלפניך ה' אלהי שיהא עסק זה לי לרפואה ותרפאני כי אל רופא נאמן אתה ורפואתך אמת לפי שאין דרכן של בני אדם לרפאות אלא שנהגו אמר אביי לא לימא אינש הכי דתני דבי רבי ישמעאל ורפא ירפא מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות"⁴². נמצא, שאביי סובר כרבי ישמעאל לא רק בעניני פרנסה⁴³ אלא גם בעניני בריאות⁴⁴, ורב אחא סובר שבעניני בריאות יש לנהוג כרשב"י.

בפירוש המשניות למסכת פסחים כותב הרמב"ם: "... אם רעב אדם ופנה אל הלחם ואכלו... האם נאמר שהסיר בטחונו מה', ... כמו שאני מודה לה' בעת האוכל שהמציא לי דבר להסיר רעבוני ולהחיותני ולקיימני, כך נודה לו על שהמציא רפואה המרפאה את מחלתי כשאשתמש בה"⁴⁵. יתירה מזו, פשיטא, שמאחר והרמב"ם סובר, שאסור לאדם לסכן את פרנסתו מתוך בטחון בה' שיספק לו את צרכיו, ודאי שלדעתו אסור לסכן את הבריאות בשל בטחון בה'.

השו"ע פוסק: "נתנה התורה רשות לרופא לרפאות. ומצוה היא. ובכלל פיקוח נפש הוא. ואם מונע עצמו, הרי זה שופך דמים"⁴⁶, אולם אינו כותב מה חובת החולה. פוסקים אחרים עומדים על חובת ההשתדלות של חולה. פוסק הרב יונה אשכנזי בהלכות יום הכפורים: "ואם החולה עצמו רוצה להחמיר עליו אחרי שידע שצריך לכך עליו נאמר: 'ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש' ו'אל תהי צדיק הרבה' "⁴⁷. פוסק השל"ה: "וכל אלו

40. חזון איש **אמונה ובטחון** ב א. וראה תוס' ראש השנה ד א ד"ה בשביל שיחיו בני.

41. **מכילתא דרבי ישמעאל** על שמות כא יט.

42. בבלי ברכות ס א.

43. ראה בבלי ברכות לה ב.

44. ראה **מדרש שמואל** פרשה ד.

45. פירוש המשניות לרמב"ם פסחים ד י. וראה אורחות חיים דין שילוח הקן: "ובענין זה נתנה רשות לרופא לרפאות כענין שהבריא צריך למזונות".

46. שו"ע יו"ד שלו א.

47. **איסור והתר הארוך** כלל ס ח, דין יום הכפורים אצל חולה.

הדברים שהם שמירת הגוף, הם בכלל האזהרה של 'השמר לך ושמר נפשך מאד' (דברים ד, ט), והוא גם כן מדרך ארץ, לשמור הגוף שהוא תיק ונרתיק הנשמה, כדי שיהיה כסא לנשמה⁴⁸. המשנה ברורה פוסק כהרב אשכנזי⁴⁹.

מי שאינו שומר על בריאותו עלול לעבור על איסור חבלה⁵⁰, ועל איסור כל תשחית⁵¹ וקרוב לודאי שבשלב כל שהוא יפול לטורח על הציבור.

ו. שיטת הרמב"ן והכרעת האחרונים

כותב ר' ישראל מסלנט: "... הנה יש שני מיני בטחון, בטחון של חובת הלבבות ובטחון של הרמב"ן. להחובת הלבבות צריך לבטוח בהקב"ה על ידי השתדלות דוקא, כי אסור לסמוך על הנס... ולהרמב"ן הבטחון הוא להשליך על ה' לבד יהבו בלי שום סיבה...⁵²". ר' ישראל מסלנט מתיחס לפירושו של הרמב"ן לפרשת בחוקותי.

הרמב"ן כותב: "כי הברכות אף על פי שהם נסים, הם מן הנסים הנסתרים שכל התורה מלאה מהם... והם אפילו ליחיד העובד, כי כאשר יהיה האיש החסיד שומר כל מצות ה' אלהיו, ישמרהו האל מן החולי והעקרות והשכול וימלא ימיו בטובה... וזו היא כוננתם באמרם 'ורפא ירפא' מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות, לא אמרו שנתנה רשות לחולה להתרפאות, אלא כיון שחלה החולה ובא להתרפאות כי נהג ברפואות... אין לרופא לאסור עצמו מרפואתו... והוא מאמרם שאין דרכם של בני אדם ברפואות אלא שנהגו. אילו לא היה דרכם ברפואות יחלה האדם כפי אשר יהיה עליו עונש חטאו ויתרפא ברצון ה', אבל הם נהגו ברפואות והשם הניחם למקרי הטבעים..."⁵³.

מבין הראשונים, רבי מנחם אבן זרח פוסק כשיטת הרמב"ן⁵⁴.

גם כמה מהאחרונים סוברים, שיחידי סגולה רשאים לנהוג באותה מדת בטחון שעליה מדבר הרמב"ן. החזו"א כותב: "כי השרידים המזורזים ומקודשים בעבודת ה' אינם משתמשים ברופאים אבל זו מדרגה של בני עליה כרשב"י וחבריו"⁵⁵. הסטייפלר כותב: "והנה ודאי מי שיש לו בטחון

48. של"ה שער האותיות אות דל"ת, ערך דרך ארץ.

49. ראה משנה ברורה סימן תריח ס"ק ה.

50. ראה קרית ספר הלכות חובל ומזיק פרק ה.

51. ראה ספר חסידים תתרי"ד. וראה אנציקלופדיה הלכתית רפואית ערך חולה סעיף ג.

52. אבן ישראל דרוש ג'. וראה חובות הלבבות שער הבטחון פרק ד.

53. פירוש הרמב"ן על התורה ויקרא כו יא. יש לעיין, מדוע מדבר הרמב"ן על מדת הבטחון רק בעניני בריאות ולא בעניני פרנסה. וראה אבן ישראל דרוש ג' שלדעת ר' ישראל מסלנט, דברי הרמב"ן נוגעים גם לעניני פרנסה. וראה אמונה ובטחון להחזו"א ה ה וכן אגרות וכתבים מאת הרב וולבה א עמ' קלב הערה המהדיר 37.

54. ראה צדה לדרך מאמר ראשון כלל שלישי פרק שני. וראה תורה תמימה על דברים כב אות יח: "ועיין בנמוקי רמב"ן פ' בחוקותי... ולא מצאתי לו חבר בכל דברי ההם".

55. אמונה ובטחון להחזו"א ה ה.

באמת לאמיתו שלא יארע לו שום דבר רע עליו ללכת בדרך הבטחון כשיטת הרמב"ן ז"ל⁵⁶. הרב שטרנבוך כותב: "... ומדברי הגר"ח מוולז'ין זצ"ל נראה שעל ידי בטחון זוכה לחסדי ה', ואפילו נגזר עליו לא טוב מהפך הגזירה במדת הבטחון, והיינו כשבוטח שאין מי שיושיע אלא הקדוש ברוך הוא לבד ובוטח בו, ואינו עוסק בהשתדלות משום שבטחנונו באלוקים, זוכה לישועתו"⁵⁷.

פוסקים רבים אינם סוברים כן, ומורים הלכה למעשה שאפילו צדיקים אינם רשאים לנהוג כשיטת הרמב"ן. כותב הריקאנטי: "ודע כי לא השיגו ישראל מעולם לברכות האלו בשלימותן לא הרבים ולא היחידים שבהן, שלא עלתה זכותן לכך..."⁵⁸. פוסק החיד"א: "ונראה שהאידיא אין לסמוך הנס וחייב החולה להתנהג בדרך העולם לקרות רופא שירפאנו ולא כל כמיניה לשנות סוגיין דעלמא ולומר כי הוא גדול מכמה חסידי הדורות שנתרפאו על ידי רופאים. וכמעט איסור יש בדבר אי משום יוהרא, ואי משום לסמוך הניסא במקום סכנה ולהזכיר עוונותיו בשעת חוליו. אמנם ינהוג כדרכן של בני אדם וארח כל ארעא להתרפאות על ידי רופא..."⁵⁹. פוסק הציץ אליעזר: "ובכלל, כל מה שנאמר ברמב"ן פ' בחוקתי (כ"ו-יא), דמה חלק לרופאים בבית עושי רצון ה' וכו' ושברצות ה' דרכי איש אין לו עסק ברפואות, הוא נאמר על התקופות הראשוניות שרוב העם היה זכאי, ועמם גם היחידים... אבל כשהרבים אינם שלמים אזי גם היחיד אפי' כשהוא צדיק מתנהג ענינו בטבע ונצרך שפיר לרופא"⁶⁰.

נראה להביא אסמכתא מדברי הרמב"ן עצמו לשיטת פוסקים אלו. אמנם בפירושו על התורה מדבר הרמב"ן על הרמה הרוחנית האידיאלית שאליה יש לשאוף, אולם בספרו תורת האדם הוא פוסק שיש לנהוג במדת ההשתדלות ואינו מציין כלל שצדיקים גמורים פטורים ממנה⁶¹. משמע, שהלכה למעשה פוסק הרמב"ן שכל עוד לא התקיימו הברכות הנזכרות בפרשת בחוקתי גם צדיקים חייבים בהשתדלות⁶². הרשב"א, תלמידו

56. קריינא דאגרותא ג. ה. וראה שו"ת אבני נור חו"מ קצג.

57. שו"ת תשובות והנהגות ג תפא.

58. ריקאנטי ויקרא בחוקתי כו ד.

59. ברכי יוסף יו"ד שלו ב. וראה קיצור שו"ע קצב ג ושו"ת ציץ אליעזר ה רמת רחל כ אות ד. על יוהרא ראה א"ת ערך גאוה. וראה חידושי אגדות למהרש"א ברכות ז ב ד"ה מותר להתגרות: "דאין לאדם לסמוך על עצמו שהוא צדיק גמור".

60. שו"ת ציץ אליעזר יז ב ג. וראה שו"ת יחוה דעת א סא. וראה שו"ת מהרלב"ח עז. אחרונים אחדים עומדים על כך, שהגר"א, בפירושו למשלי ג ה כותב שאפשר לסמוך על מדת הבטחון, אולם הציץ אליעזר כותב בפירוש שדברי הרמב"ן נאמרו רק על התקופות שבהן רוב העם היה זכאי ולכן דברי הגר"א אולי מתיחסים רק לתקופות אלו.

61. ראה כתבי הרמב"ן ב תורת האדם עמ' מב.

62. ניתן להביא ארבע אסמכתות נוספות לסברה שהלכה למעשה פוסק הרמב"ן שאפילו צדיקים חייבים בהשתדלות בעניני רפואה: א. הן בפירושו על התורה והן בתורת האדם מביא

המובהק של הרמב"ן, פוסק: "... מותר להתעסק ברפואות ובלבד שיהא לבו לשמים וידע שאמתת הרפואה ממנו וידרשנו... ומי שהשיגו החולי אינו סומך על הנס שלא לשאול ברופאים... והוא אמרו ורפא ירפא ואמרו ז"ל מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות... ואפילו החסיד שבחסידים אין להם רשות לעשות במלאכתך דרך הבטחון רק כדרכו של עולם"⁶³.

ז. השתדלות ובדיקות סקר

בדיקות סקר כלולות בחובת ההשתדלות בכל הנוגע לשמירה על הבריאות. זאת בשל כמה טעמים⁶⁴.

א. יעילותן המוכחת של הבדיקות. כותב הרב שבתי רפפורט: "... בדיקות סקר לכלל האוכלוסיה היא הצלת נפשות ממש..."⁶⁵.

ב. כותב הרב ניווירט: "... דבר שהעולם חוששים לו משום סכנה הרי הוא בגדר סכנה וכן דעת הגרש"ז שליט"א"⁶⁶.

ג. משרד הבריאות קובע מהן בדיקות הסקר המומלצות ומממן אותן במסגרת סל הבריאות. בתחומים הדורשים ידע מדעי יש לרשויות המדינה תוקף של בית דין. פוסק הרב וואזנר: "ושכל בי"ד בעירו עם מנהיגי הצבור חייבים לעשות למנוע נזקין מהתושבים. ואין לזה שייכות אם יש דינא

הרמב"ן את הפסוק בדברי הימים ב טז יב: "וגם בחליו לא דרש את ה' כי ברופאים". בפירושו לבחוקותי דורש הרמב"ן את אסא לגנאי ואילו בתורת האדם מביא הרמב"ן את אסא כראיה שנהגו לפנות לרופאים מבלי לציין שהיה עליו לבטוח בה'. ב. בפירושו לבחוקותי כותב הרמב"ן: "... גם כי יקרה עון שיחלו לא ידרשו ברופאים רק בנביאים", ומשמע מכך שבזמן שאין נביאים גם צדיקים צריכים לדרוש ברופאים. ג. מבין כל התנאים והאמוראים בימי בית שני ולאחריו מביא הרמב"ן אך ורק את רב יוסף כדוגמא לבטחון ללא השתדלות. על הראיה של הרמב"ן מרב יוסף כותב הט"ז על שו"ע יו"ד שלו ס"ק א: "ועיין ברמב"ן פ' בחקותי האריך בענין זה של רפואות ומדבריו משמע בפירוש ורפא ירפא כמ"ש. אך יש לי מקום עיון כמה שכתב שם שאין מעשה רפואות בבית הצדיקים וכן אמרו כל כ"ב שנה דמלך רבה [ר' יוסף] אפילו אומנא לביתה לא קרא עכ"ל משמע דמפרש שלא הוצרך לרפואה ובגמרא משמע דהוא הלך לבית האומן רק שלא נהג כבוד בעצמו לקרוא אותו לביתו. שוב ראיתי בסוף הוריות מביא גם כן אגדה זאת ומביא בעל עין יעקב שם פירוש גאון דהכי קאמר הזכות של ענוה של רב יוסף גרמה שלא הוצרך כלל לאומן ולזה כוון גם הרמב"ן". ד. במלחמות ה' על סנהדרין עד ב כותב הרמב"ן: "ולא שמענו מדת חסידות לחולה של סכנה שלא יחללו עליו את השבת אלא המורז משוכח והמונע עצמו מתחייב בנפשו". וראה ברכי יוסף יו"ד שלו ב והערה ב. וראה שו"ת שאילת יעקב, להרב יעקב פראגר, ון תרט"ו סימן ה שדן בשיטת הרמב"ן בפירושו לבחוקותי ומסיים: "נראה שחזר בו מהנ"ל".

63. שו"ת הרשב"א א תיג.

64. ראה נפתלי בר אילן, משטר ומדינה בישראל על פי התורה סעיף מא.

65. הרב שבתי רפפורט, "קדימויות בהקצאת משאבים ציבוריים לרפואה", אסיא נ"א-נ"ב עמ' 53.

66. שמירת שבת כהלכתה ירושלים תשל"ט פרק לב אות ב. וראה שיעורי תורה לרופאים קעד, עמ' 189.

דמלכותא או אין דינא דמלכותא, דהתקנות שנעשו ע"י השלטון נעשו לטובת הצבור למנוע אסונות, ואם לא נעשו על ידם הי' חיוב עלינו לעשות כזה"⁶⁷.

ד. ארגון הבריאות של האו"ם ממליץ על עריכת בדיקות סקר וכל המדינות המפותחות מטפחות רפואה מונעת ובכללה בדיקות אלו. המדרש אומר: "אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים תאמן"⁶⁸. צדקת הצדיק כותב: "דרך ארץ גם הגויים זהירים ויותר מישראל"⁶⁹.

הוראה להמנע מבדיקות המומלצות על ידי רופאים ושתועלתן מוכחת עומדת, איפוא, בניגוד למצות ההשתדלות בכל הנוגע לעניני בריאות. לדעת הרמב"ם, אפילו צדיקים גמורים שתורתם אמנותם אינם רשאים להכנס לסיכון כלכלי. קל וחומר שהם אינם רשאים להכנס לסיכונים בריאותיים.

ובאשר לשיטת הרמב"ם⁷⁰ יש להביא את דברי העקידת יצחק: "... ומכל זה דחייה עצומה למה שכתב הרמב"ם ז"ל... והלא כל אדם חייב להראות עצמו מהבינונים אשר השתדלותם תועיל"⁷¹. ומהר"י עייאש כותב שהלכה למעשה אין נוהגים כהרמב"ם: "... כן הוא הדין בעניני הרפואות שהשי"ת מסר העולם להתנהג כפי הטבע... ואם נמצאו צדיקים שנענו על ידי תפלה ובקשת רחמים ולא הוצרכו בדרכי הרפואות אין ללמוד מהם דשאני הנהו דרב גוברייהו ונפיש זכותייהו... ואף הם לא היו סומכים על הנס אם לא שהי' הנס נעשה מאליו ולעולם הם מבקשים כפי הטבע"⁷². הרב שטרנבוך כותב מה ששמע בנושא זה על הגר"א: "... כשבא לבקר את אחיו בחליו, וסיפר לו החולה שבוטח בה' ולא מחפש רופאים, אמר לו הגר"א שאי אפשר להיות בעל בטחון בנוגע לרפואה לבד, שזה עלול להיות נובע מעצלות, ורק

67. שו"ת **שבט הלוי** י רצא. וראה **שיעורי תורה לרופאים** קעג; **שושנת העמקים** ו עמ' מא-מב. ראה הרב יוסף ליברמן, **נתיבות חיים** בעריכת הרב אשר זליג מורסקי עמ' תיא: "כמו כן בקביעות מהירות הנסיעה – דהיינו דלא משום חוק רשות התחבורה אתנין עלה, אלא שכמו ברופא מהימן כן במומחה סמכין על קביעותיו מאיזה מהירות נקראת הנסיעה מסוכנת".

68. איכה רבה ב יג. וראה בבלי מגילה טז א. וראה שו"ע או"ח רכד ז. וראה **חשוני חמד** ב"ק דף לא א ד"ה קאמר לבעל חבית עמוד פטור.

69. צדקת הצדיק קצא.

70. הרב זילברשטיין עצמו אינו מביא את שיטת הרמב"ם כנימוק לפסקו. וב**חשוני חמד** על גיטין נו ב ד"ה אסותא דמסיין לרבי צדוק כותב הרב זילברשטיין: "... דברי הרמב"ם נאמרו על מחלות פנימיות, שהם נעלמים, ולא יודעים מהם, בזה יש לפנות להשי"ת רופא החולים ולא לרופא. אבל כשישנה עצירות מעיים, באופן כזה שידוע באופן ברור ממה היא הגיעה, ויש לזה תרופות וטיפולים פשוטים, בזה מותר לפנות לרופא". על שיטת הרמב"ם ראה נפתלי בר אילן ויחיאל בר אילן, "כפיית טיפול רפואי", **תחומין** כו תשס"ה עמ' 22-40.

71. **עקידת יצחק** בראשית שער כו. וראה קיצור שו"ע קצב ג.

72. **שבט יהודה** י"ד ס' שלו א. וראה **עינים למשפט** על מסכת ברכות דף ס א אות ד, שמנכים מזכויות של מי שסומך על הנס, ולא מזכויותיו של מי שנוהג בדרך הטבע ואירע לו נס. יש להעיר, כי עניני הרואות שכיום גם אנשים יראי שמים שומרי תורה ומצוות אינם נמנעים מהשתדלות בכל הנוגע לעניני בריאות ואינם נוהגים רק במדת הבטחון. לא זו בלבד אלא שהם משתדלים מאד מאד לפנות לבעלי המקצוע הטובים ביותר.

אם כל התנהגותו תמיד היא בבטחון יכול לנהוג כן גם לרפואה, וכ"ש כאן שנוגע לאשתו ובניו... "73.

ח. הפרזה בבדיקות סקר

הפוסקים מורים, שגם בכל הקשור להשתדלות בעניני רפואה יש ללכת בדרך האמצע⁷⁴ ולא להפריז⁷⁵. כותב הפלא יועץ: "כתיב 'ונשמרתם מאד לנפשתיכם'. וכתיב 'רק השמר לך ושמר נפשך מאד'... וצריך פלס ומאזני משפט לכלכל דבריו במשפט, ולא ירבה בשמירה במקום שאמרו לקצר ולא יקצר במקום שאמרו להאריך"⁷⁶. כותב החזו"א: "הנני חושב את ההשתדלות הטבעיות במה שנוגע לבריאות למצוה וחובה... אם כי יש דרך בדרכי ה' יתברך לדלג על הטבע... מ"מ צריך לפלס מאד כי שתי הנטיות מקו האמת המדויק אינן ישרות, אם לבטוח יותר ממדרגת הבטחון שהגעתי אליו באמת, ואם להאמין בהשתדלות יותר מדאי..."⁷⁷.

כותב הרב אהרונסון: "... התורה התירה מ'ורפא ירפא' לרופא לרפאות ולחולה להתרפאות, חטא אסא שלא הסתפק ברופא מומחה יחידי אלא דרש ברופאים רבים... הנני רואה בלשון הקדש של הרמב"ן שם, שהדגיש ודקדק לכתוב כמה פעמים לשון רבים: 'לא ידרשו ברופאים'.... ומה שסיים 'אין לו עסק ברפואות' הכוונה גם כן לרדוף אחרי רופאים ורפואות ולעשות מזה עיקר עיסוקו ואמונתו"⁷⁸.

73. שו"ת **תשובות והנהגות** ד סימן שכה. וראה **תשובות והנהגות** א תתפט: "ונראה דאף שאין חיוב לזוהר מחשש אדמת, בודאי ראוי לעשות כן וליקח החיסון, כיון שאם תלקה באדמת חלילה הלוא ולדה יהיה בסכנה, ע"כ מצווה היא לזוהר מכל מכשול, ולכן אף שבעלה לא יוכל לקיים באותה עת פריה ורביה..."

74. ראה **א"ת** ערך דרך ארץ י. וראה נפתלי בר אילן, משטר ומדינה בישראל על פי התורה א סעיף מג.

75. ראה שו"ת **אגרות משה** אבהע"ז ד י. וראה ד"ר יחיאל מ. בר אילן, "בדיקות סקר רפואיות לגילוי מוקדם בהלכה ובהשקפה", **אסיא** פ"ה-פ"ו עמודים 15-16.

76. **פלא יועץ** ערך שמירה.

77. **קובץ אגרות** א קלו.

78. **בשבילי הרפואה** ב אלול תשל"ט עמוד פא. וראה ועלהו לא יכול ב עמ' רח. וראה **שבט מיהודה** א יט ב; הרב זילברשטיין, **שיעורי תורה לרופאים** א הערת הרב שטרנבוך עמ' 581 אות כ).